

ЕВЛИЈА ЧЕЛЕБИ ВО ПОСЕТА НА ШТИП ПРЕД НЕКОЛКУ ВЕКОВИ И НЕГОВИТЕ ВПЕЧАТОЦИ ОСТАВЕНИ ВО РАКОПИС ОД 1662 ГОД.

Верица Јосимовска¹

¹Факултет за образовни науки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

Апстракт: Трудот претставува опис на градот Штип од средината на XVII век, прикажано преку патописното раскажување на Евлија Челеби. Патописецот го опишал градот со сите негови карактеристични градби, со посебно внимание на џамиите, Исарот, функционирањето на градската управа како и истакнувањето на повидните жители на градот.

Клучни зборови: патепис, Штип, џамија, Исар, Безистен.

EVLIYA CELEBI VISITING STIP CENTURIES AGO AND HIS IMPRESSIONS LEFT IN A MANUSCRIPT FROM 1662

Verica Josimovska¹

¹Faculty of Educational Sciences, University “Goce Delcev” Stip

Abstract: The paper presents a description of the town of Stip from the middle of the 17th century, depicted through Evliya Çelebi's narration about his travel. The travel writer described the city with all its characteristic buildings, with special attention to mosques, Isar, the functioning of the city administration, as well as highlighting the more respectable inhabitants of the city.

Key words: travel book, Stip, mosque, Isar, Bezisten

Трудот претставува опис на градот Штип од средината на XVII век, прикажано преку патописното раскажување на Евлија Челеби. Патеписецот го опишал градот со сите негови карактеристични градби, со посебно внимание на џамиите, Исарот, функционирањето на градската управа како и повидните жители на градот.

Секој времеплов, па и оној во книжевната форма патопис, е интересно и оригинално четиво, насликано со колоритот на епохата и ни открива занимливи податоци. И покрај тоа што патописите цело време се во сенка на романот, есејот или расказот тие во себе ја кријат тогашната слика за светот. Оваа книжевна форма низ историјата ја имала и улогата на средство за комуникација, нешто слично како денешната улога на телевизијата. Од оваа временска дистанца може да се заклучи дека без патеписните записи животот би бил многу посиромашен со никакви сознанијата за минатото. Кога станува збор за веродостојноста на историските личности и настани цитирани во патописните белешки постои една приказна за Венецијанецот Марко Поло, која вели дека пред самата смрт го наговарале да признае дека се што во својот живот раскажал за патувањата е само бајка на што тој одговорил „Не сум раскажал ни половина од она што сум видел“.

Еден од најпознатите патописци воопшто е Евлија Челеби, на чии белешки од патувањата се повикуваат дури и историчарите во тумачењето на некои историски настани. И токму затоа неговиот патопис претставува една огромна панорама на животот во Отоманската империја во средината на XVII век.

Збирката записи на Евлија Челеби, од сите негови патувања, е сместена во десет тома

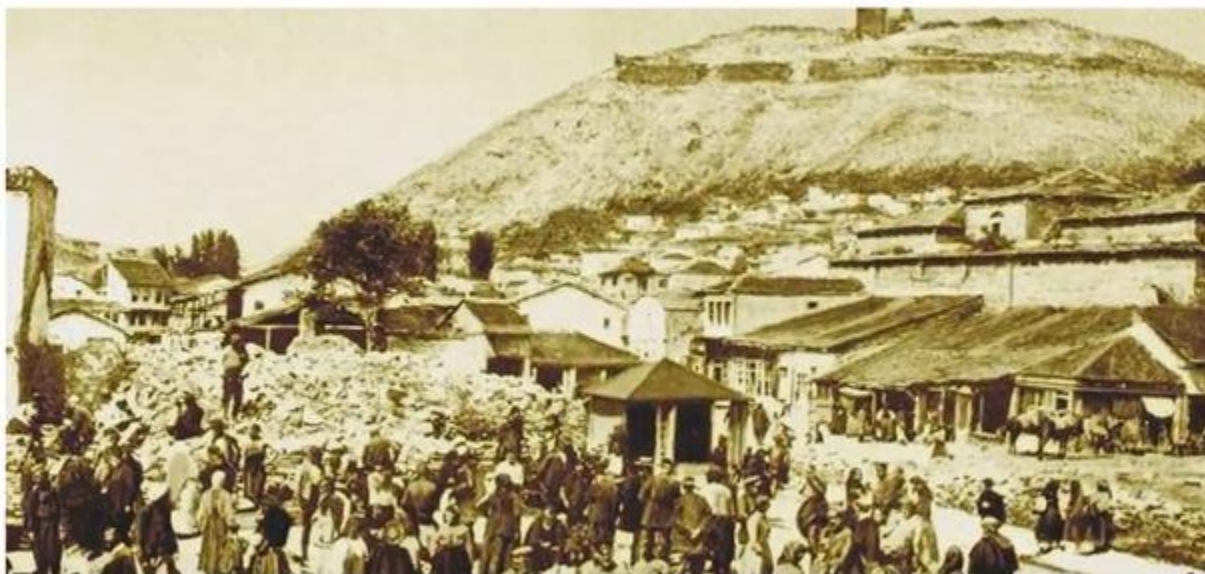
наречена „Патопис“ (*Sejāhatname*). Десетте обемни книги на неговиот „Патопис“ сугерираат респект дури и тогаш кога се наоѓаат на библиотечните полица. А штом се отворат неговите страници излегува набљудувачот кој го буди нашето љубопитство. Тие за нас се водич низ културните настани и начинот на живеење во Отоманската империја во XVII век.

Евлија Челеби патувал цели 50 години во потрага по се што се крие во секој агол од големата империја, на се што се случува во соседните земји и каков живот живеат луѓето во далечните земји. Тој не може да биде спореден со географија на својот век затоа што не поседувал истражувачки "апарати", не се занимава со утврдување на ширини и должини. Евлија Челеби бил патник, носен од желбата да патува, да отиде во секое непознато место и да раскаже потоа што видел и доживеал таму.

Кога станува збор за Штип во книжевната историја на Евлија Челеби, кој не бил прецизен историчар туку светски патник, неговиот запис е редок извор за штипската историја од 17 век. Овој патопис е вреден за внимание затоа што од него дознаваме како градот во кој ние денес живееме, го видел тој пред неколку векови. Патописниот запис за Штип спаѓа меѓу најстарите траги за животот на луѓето од овој град од средината на 17 век.

Овој напис е објавен во VI том од неговиот „Патопис“ каде пишува дека Штип го посетил во раната пролет во 1662 година на враќање од посетата на Албанија и Јадранското Море.¹

Во прекрасниот опис што го дава Челеби ни го преставува одделно Штип како тврдина и Штип како град. При тоа се задржува на членовите и начинот управата, на видните личности, ги набројува сите џамии, месциди, медреси, мектеби, текиња, анови,

Остатоци од тврдината Исар во 1912 година

го опишува Карван сарајот како импозантна градба, Безистенот, чаршијата, амамите, имаретот и дрвениот мост на Брегалница.

Градот Тврдина го опишал како стар град кој се наоѓа на западната страна на еден висок скалист рид. Тврдината била градена во петоаголна форма од делкан камен толку тврд што се добивал впечаток дека ја градел Шеддад. Во старите времиња Штип бил силно утврден град и тешко освоив. Внатрешноста не била зачувана па преку зимата во неа зимувале овци и кози, бидејќи била веќе напуштена. Потоа преку легендата за шатките сликовито тој многу сликовито го раскажува освојувањето на градот во време на Султан Мурат. Имено кога градот тврдина бил

¹ Evlija Čelebi, Putopis, Svjetlost Sarajevo, 1967, 339 - 344.

опседнат од Гази Михал бег-² заде Али бег² јунак со две срца, со 20 илјади војници тој не успеал да го освои но, се надевал дека кога ќе ги потрошат резервите со вода самите ќе се предадат. Сепак тоа не се случило, војниците веќе биле изнемоштени и неспособни за борба од долгиот живот во ровови па тури имале намера и да се повлечат. Меѓутоа, едно утро војниците од рововите од западната страна, кога дошле на ритуалното миење во Брегалница, пред уртинската молитва, забележале дека од под тврдината од водата излегуваат 6 шатки кои од истото место ги снемува. Тоа им направило впечаток за 2-3 дена потоа да го следат движењето на шатките. За чудо големо, едно утро од еден скриен агол додека ги чекале шатките да се појават, од истиот тој отвор од водата излегле наоружани неколку голи војници од градската посада кои веднаш биле заробени и искористени за водичи до врвот на тврдината. Штипската тврдина била освоена од Али бег и 3000 илјади одбрани војници. Ова до неодамна навистина се сметаше за легенда но со откривањето на тунелот кој води кон врвот на Исарот на сите им станува јасно дека Евлија Челеби ја кажувал вистината.

Во 2009 година е откриен тунел кој од под тврдината води кон врвот

покриени со камени плочи освен новата градба на дворецот на Ахмед ага кој бил покриен со ќерамиди. Во описот Челеби споменува 24 муслимански маала од кои најпознати биле: Кара Кадија, маало Цума, Синан бег и маалото Олуклу. На источната страна од градот ја споменува месноста Кавакли (тополите) со убави потоци и чешми. Во тоа време Штип бил Кадилак во Румелискиот вилает на територијата на Кустендилскиот санџак. Неговата Нахија се состоела од 150 покорни села. Управата на градот ја сочинувале 100-тина луѓе на чие чело стоел војвода. Имало муфтија и застапник на Шеријатот, местен спахиски кехаја, јаничарски сердар, пазаришен надзорник, баждар, еснафски старешина и повереник за собирање на данок. Споменати се и градските великани и угледни граѓани меѓу кои: Кучук Заим, Челебилер, Ахмед ага, Халилзаде, Мехмед ага, Јаја ага, Кустендилски бег- Осман бег, Мехмед ага, балтација, Мурат ага, Копарли Мустафа ага, Косе сердар Ахмед ага, Бехрам ага, Мустафа ефенди Шеих Бали ефендизаде, ваиз Реџеп ефенди, кадија Омер ефенди, мевлевиски шеих Мустафа ефенди еден од научните авторитети во градот. Поради тоа што градот се наоѓал во внатрешноста на земјата во него немало градска посада ниту заповедник (диздар).

² Гази Михал бег бил византиски феудалец во Мала Азија, ко се соединил со султан Осман I и со својот војнички талент многу придонел за успешните завојувања на османлиите, поради тоа станал многу популарен во османската литература.

Штипскиот безистен од 60-тите години на минатиот век

Чаршијата, како битен елемент на тогашните градови, Челеби ја опишува како место со 450 еснафски и занаетчиски дуќани и голем плоштад (мејдан) калдрмисан со чиста калдрма и во средината се наоѓал базен во форма на круг кој се полнел од водата од чешмите направени во облик на чудовишта (аждаи) од чија уста постојано бликала бистра убава вода за пиење, а базенот служел за напојување на стоката.

Денешниот плоштад во Штип се уште се наоѓа на истата локација на која се наоѓал и во времето кога Евлија бил во посета на Штип. Во близината на овој плоштад Евлија го споменува покриениот пазар Безистен кој исто така постои и денес и во него е сместена уметничката галерија. Во описот на Безистенот тој споменува две главни железни порти за влез и сидови од долу до горе градени од камен и високи куполи покриени со олово. Во него се наоѓала скапоцена роба, штофови и свила од сите седум подрачја во светот.

Фетијата од 90-тите години

Од занаетчиите најпроучени (кај ловците од цела Турција и Персија) биле штипските ножари. Поради убавата изработка на оковани и гравирани ножеви истите биле испраќани како подарок во многу земји во светот.

Во судските протоколи биле запишани 32 вида на чреши. Тие биле сочни и со големина на орев. Од сите напозната била сортата „козја цицка.“ Денес во Штип не е зачувана ниту една од сортите.

Во описот на Штип Челеби не изоставил да ги спомене реките кои поминуваат во и покрај Штип каде за Брегалница, која ја именува искривено како Галиче, вели дека нејзината чиста вода се користела и за пиење. Ги споменува исто така и јавните купатила во градот, бањата Горен амам и Кежовица која тој ја нарекува бања со минерална топла вода.

Во описот ги опфатил сите џамии, месциди, медреси, школи за кирает, мектеби, теќиња, анови па дури и гробовите штипските великани и светители. Од 24 џамии колку имало тогаш во градот се споменуваат оние во кои се вршела седмична молитва во петок. Тоа биле џамиите: Фети (фитија) која се наоѓала под тврдината. Таа во времето на освојувањето била црква но Али бег, јунакот со две срца ја претворил во џамија и потоа и додал михраб (ниша во сидот каде стои имамот додека ја чита молитвата). Со заминувањето на Турците од Штип 1912 година, граѓаните го урнале минарето и таа повторно била вратена како посед на епархијата. Во неа денес се служи секоја година на празникот на светите 40 маченици иако во литературата е именувана како св. Архангел Михаил.

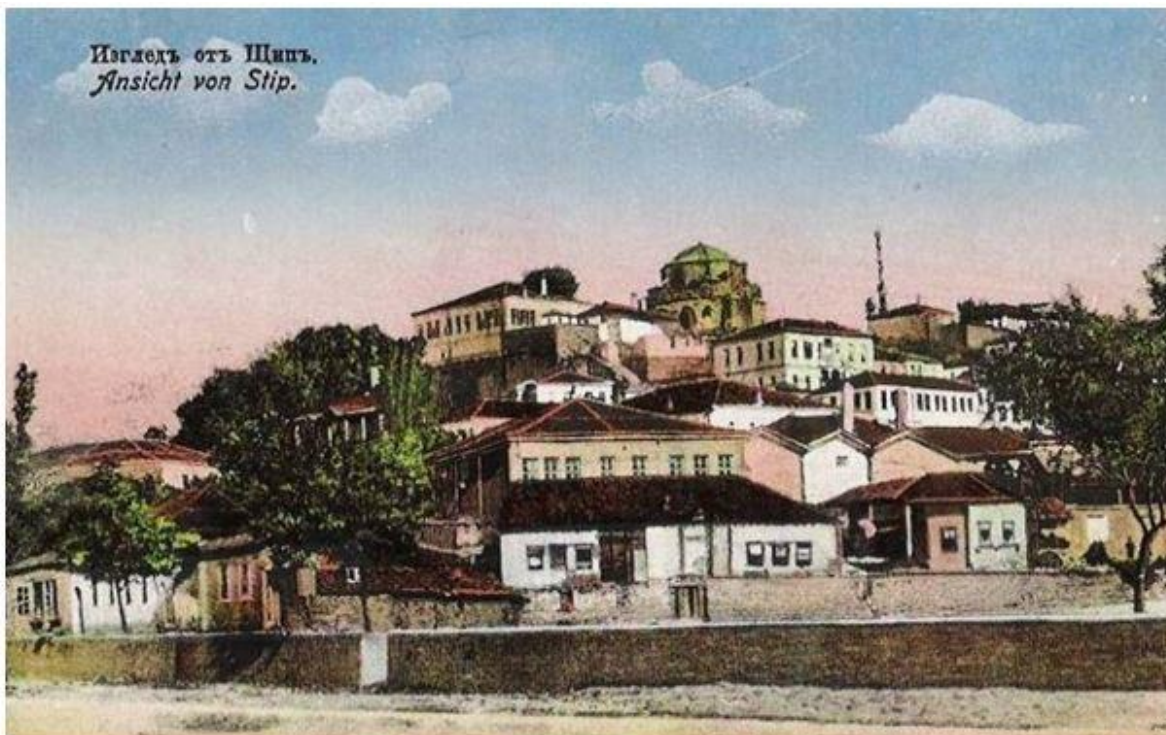

Џамијата во долното теќе која била џамија на бедните денес не постои. Овде лево на фотографијата која е стара разгледница од Штип е снимена 1915 година. Инаку таму теќето и денес постои.

Друга таква џамија била џамијата на Мурад хан освојувачот, позната како Орта џамија или средна џамија. Таа џамија се наоѓала во центарот на градот на самиот почеток на маалото Кадидере и била многу убава со уметнички изградена купола покриена со чисто олово. Во нејзин состав имало и верско училиште Медреса по име Мурадија.

Средната (Орта) џамија од 1925 година, денес не постои

На фотографијата се гледа Хусамедин паша џамија која се уште и денес постои

Неа Челеби ја опишува како џамија изградена на еден висок рид, сидана од камен со камено минаре покриено со олово. Во оваа џамија, како и во џамијата Кад'н Ане и Орта џамијата професори по кирает³ држеле секоја седмица предавања

Џамијата Кад'н Ане во денешен изглед

за правилно читање на Коранот на седум арапски дијалекти. Овде вели Челеби во оваа џамија бил погребан великодостојникот шеих Мухјудин Руми. По неговото име била именувана и како џамија Хусамедин паша. Внатре во манастирчето на Бали ефенди бил погребан Џенан ефенди син на Кучук Емир Султан. Но тој самиот, и покрај тоа што се родил во Штип како родокрајник и како човек добродетел кој изградил толку многу задужбини, објекти покриени со олово, имарет, карван сарај, анови и мостови не бил погребан во Штио туку во Стамбол на Атмејдан, во дворот на Коџа Мехмед пашина џамија на патот за долното пристаниште на големите трговски лаѓи.

Меѓу џамиите се споменува и Кад'н Ане џамија која постои и денес. Потоа споменува џамии за кои денес не се знае на кои локации се наоѓале и нема никакви податоци за нив. Тоа се џамиите: Адли ефенди и Ахмед паша. Постоеле исто така и 24 месџиди⁴ со михраб, ниша во сидот. Најпозната била Араста месџид

³ Кирает кај муслиманите читање и рецитирање на Коранот

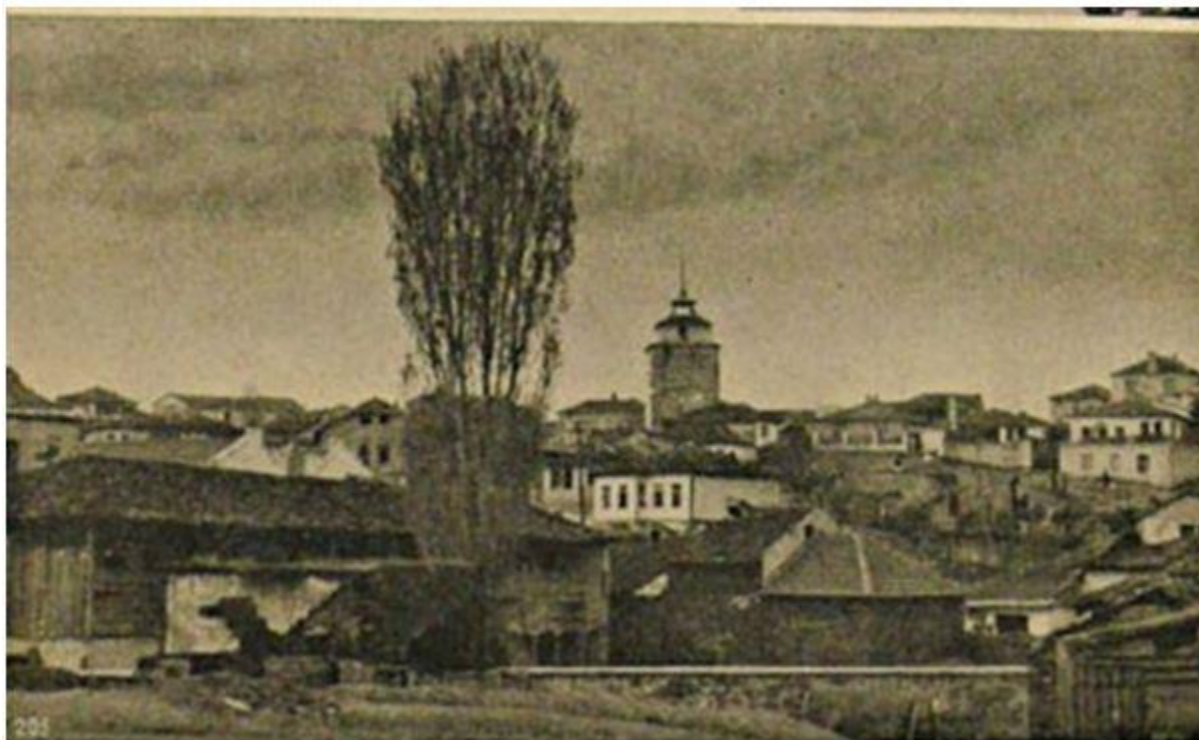
⁴ Месџид исламски храм за богослужба кој нема минаре.

позната како Шарената џамија која се наоѓала на самиот плоштад.

Оваа џамија исто така денес не постои. Таа била цел на атентат на 4 декември 1911 година кога од експлозијата на динамитот била урната и тоа било и непосреден повод за Првата балканска војна. Што се однесува до образовни институции од тоа време во Патописот се цитирани 11 основни училишта (Мектеб) меѓу кои најпознати мектеби биле: Каракадија, Џума и Синан бег.

Постоеле и 7 теќиња кои припаѓале на разни дервишки редови. Од сите нив најпознато било теќето на Бали ефенди, Адли ефенди, на Емир Челеби султан, теќе кај Хусам пашината џамија и џамијата Кад'н Ане и во Олук маалото.

Импозантните градби и задужбини на Големиот Емир или Емир малиот султан, кој бил првак и учител на дервишките редови во Османското царство, предизвикувале восхит за секој што ќе ги види пишува Евлија Челеби во својот патопис. Во близината на плоштадот со шадрван во самиот центар на Штип, се наоѓала Страноприемница именувана како Карван сарај во која ноќевањето било бесплатно. Карван сарајот бил граден во вид на тврдина од долу до горе целиот бил од камен и покриен со олово. Некои според градбата на сарајот го споредуваат со скопскиот Куршумли ан. Во приземјето имал 50 соби и исто толку и на катот. Во пространиот двор во средината на сарајот имало раскошен базен и до него еден висок месцид за молитва. Карван сарајот можел да прими 1000 камили, коњи и мулиња.

Остатоци од некогашниот сарај во руини. Фотографијата датира од 1938 година.

На местото на овој некогашен Карван сарај во 50-тите години од минатиот век е изграден станбен комплекс на некогашната ПИМ Македонка според истиот распоред како што бил Карванот. Во средината е оставен просторот на некогашниот раскошен двор со базен и месцид. Денеска ова место е познато меѓу Штипјани како аргачот.

Во непосредна близина на Карван сарајот Емир на реката „Брегалница“⁵ изградил дрвен петосводен мост богато украсен што служел за восхит. И овој мост денеска не постои затоа што водите на Отиња, при едно големо наводнување во 1885 година, го однеле со себе. Тоа подоцна го

⁵ Во секој случај се работа за градската река Отиња бидејќи единствено таа е во близина на Карван сарајот, очигледно е дека Челеби направил грешка во именувањето на реката.

натерало добродетелот Емир малиот султан како Штипјанец, да гради мостови од камен. Неговиот мост на реката Брегалница кој и денес е во употреба го изградил 10 години подоцна од како Челеби го посетил Штип. Поради тоа недостасува во описите за градбите што ги напишал во својот Патопис. Освен карванот и мостот Емир ефенди отворил Имарет во кого можеле да се хранат бесплатно и богатите и сиромашните. Тој имал во сопственост и Ан (место за ноќевање), како што тогаш ги нарекувале хотелите, потоа јавна бања наречена Горен амам која исто така била во центарот на градот во близина на Карван сарајот само преку реката, на местото на денешното ООУ „Ванчо Прке“.

Исто така тој имал задужбина теке наречено Теке Емир Кучук Султан, изградил повеќе убави кафеани во градот и воопшто чинел се што може да се вброи во добродетелство и донаторство.

Она што паѓа вочи и не дозволува рамнодушност по прочитувањето на Патописот несомнено е селективноста во описот каде Челеби гледа само џамии и теќиња а ниту збор за старите штипски цркви кои не биле малку, напротив. Зборот црква го употребува само на едно место кога кажува дека освојувачот црквата под Исарот ја претворил во Фети џамија Тој ги цитира само турските маала а при тоа не спомнал ниту едно христијанско маало, особено прекрасното

Оваа разгледница од Штип е од 1912 година. Во непосредна близина на тополата, од десната страна се гледа амџмот на Емир Кучук, сосема на централно место во градот.

Ново Село во кое се наоѓаат минералните извори со жешка вода и јавната бања во нивна близина за кои кажува дека ги посетил. Во самиот Патопис зборува за Турците и турскиот јазик и јуручкиот дијалект што се говорел во Штип додека само со една реченица го споменува останатото население именувајќи го како Раја која зборува српски и бугарски а не знаеле албански. Самиот Патопис е прекрасно четиво за нашиот град од 17 век само еднострано виден што е голем недостаток за христијанското население кое исто така живеело во градот.

РЕВОЛУЦИОНЕРНОТО ДЕЛО НА ВАНЧО ПРКЕ

Оливер Цацков¹

¹ Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип
oliver.cackov@ugd.edu.mk

Апстракт. Ванчо Прке е народен херој чие револуционерното движење оставило длабоки во Штипско и пошироко во Македонија. Со неговиот интелект и харизма успеал да анмира голем број на младиници како политичка и револуционерна сила. Неговото богато револуционерно искуство било искористено со негово ангажирање за создавање на формирање на месни комитети и партизански одред низ Македонија. Иако неговото револуционерно дејствување било многу кратко Прке ќе биде пример на идните генерации и секогаш ќе служи за поттик и инспирација за се што е човечко и ослободољубиво.

Клучни зборови: Штип, сила, војна, народен херој, револуционер, движење

THE REVOLUTIONARY WORK OF VANKO PRKE

Oliver Cackov¹

Faculty of Educational Sciences, Goce Delcev University, Stip, Macedonia

oliver.cackov@ugd.edu.mk

Abstract Vanko Prke is a national hero whose revolutionary movement left a deep mark in the Stip area and in Macedonia. With his intelligence and charisma he managed to animate many young people as a political and revolutionary force. His rich revolutionary experience and his commitment were been used for the creation and for the establishment of local committees and partisan detachments in Macedonia. Although his revolutionary activity was very short, Prke will be an example for future generations and will always serve as an incentive and inspiration for all that is human and freedom loving

Kew words: Stip, power, war, national hero, revolutionary, movement.

Народниот херој Ванчо Прке е роден во селото Сермени, а посинет во Штип од Ристо и Стојка Пркеви. Своео детство Ванчо го поминува како и повеќе деца од тоа време. Другарите го сакале поради неговата дружељубивост и несебичност. Тој бил еден од најдобрите ученици во штипската гимназија. Уште од најаните години започнал да другарува со младиници кои ги прифатиле идеите за борба против не народниот режим. За неговата ориентација кон овие идеи придонесуват и неговите родители Ристо и Стојка Пркеви. Го интересирала историјата. Сакал да слуша за минатото на народот и за минатите војни и битки. Го разочарувало тоа што професорите не спомнувале ништо за историјата на неговиот град, неговата татковина. Првите впечатоци за историјата и борбата за слобода на македонскиот народ ги добива токму од својот татко. Од тие причини бил уверен дека еден ден и Македонија ќе дочека да ја види својата татковина слободна.

Сето ова ќе вроди плод како гимназијалец, а особено како член на друштвото „Напредок“. Основен тон на работата на дружината му давале формите преку кој, што е сосема во склад, со интересите и политиката на целокупната активност на Гиманзијата. Се настојувало српскиот јазик и српската книжевност да најдат повеќе место. Се организирале курсеви по српски јазик за учениците да бидат подобро подготвени за погорните класови на Гиманзијата. Треба да кажеме и тоа дека во тоа друштво учествувале многу членови и помлади и повозрасни помеѓу кои : Александар Грличков, Ацо Шопов, Славчо Стојменски, Кирил Зенделски и многу други напредни младинци. Друштвото започнало да добива исклучиво напреден карактер што го потврдува и податокот што скоро сите членови подготвено ги дочекале идните бурни историски настани